

Maatschappelijke Spiritualiteit – een pleonasme? Over inspiratie in dagelijkse praktijken

Inigo Bocken

Maatschappelijke spiritualiteit – zo heet het project waarmee het Titus Brandsma Instituut nieuwe wegen wil inslaan om christelijke spiritualiteit weer midden in het maatschappelijke leven present te stellen – te zoeken naar nieuwe vormen waarin de oude bezieling vol tot bloei kan komen – bij te dragen aan de zoektocht van een seculiere samenleving die naar adem hapt, naar inspiratie, naar het volle leven. Juist in een tijd van aandelenkoersen die niemand, zelfs de machtigste vrouwen en mannen van deze wereld, nog in de hand lijkt te hebben, een tijd van permanente onrust, waarin niemand nog hoeft te rekenen op levenslange garanties – juist in zo’n tijd groeit het inzicht dat nieuwe inspiratie nodig is – dat we andere bronnen moeten aanboren om onze creativiteit te laten stromen.

Maatschappelijke spiritualiteit – het woord lijkt te suggereren dat spiritualiteit iets is dat zich tot nu toe altijd afspeelde in luchtkastelen, of eenzame droomwerelden, waarin we ons konden terugtrekken omdat het leven te complex is – maar nu, in deze tijd, aangepast zou moeten worden aan de weerbarstige gewooneheid van het dagelijkse leven. Dat mag misschien waar zijn voor bepaalde vormen van spiritualiteit die haar neerslag vindt in veelkleurige magazines of naar wierook geurende heelheidsfantasieën. Maar dit geldt niet voor de lange geschiedenis van de christelijke traditie – een traditie waartoe het Titus Brandsma Instituut zich zonder voorbehoud en met een vrijmoedig gemak bekennt. Want eigenlijk – dat is de stelling die ik u vandaag te denken wil geven – is spiritualiteit in christelijke zin *altijd* en *zonder enige uitzondering* maatschappelijke spiritualiteit.

De christelijke spiritualiteitstraditie werd en wordt gedragen door een steeds opnieuw terugkerende reflex om spirituele inzichten maatschappelijk werkbaar te maken. Deze reflex is in christelijk perspectief geen bijkomstigheid, maar maakt de kern uit van de lange traditie van het religieuze leven, zoals dit gestalte kreeg in talrijke ordes en congregaties, maar ook in hervormingsbewegingen of charismatische individuen – en het perspectief op het praktische gehalte van spiritualiteit is zelfs voor de meest contemplatieve groepen uit de geschiedenis altijd de voornaamste drijfveer van handelingen en reflecties geweest. Zelfs voor de oude monniken in de woestijn gold dat hun weg van onthouding en eenzaamheid altijd ook een voor de toenmalige samenleving paradigmatische betekenis had.

Zo beschrijft de Zwitserse satiricus Hans-Conrad Zander in zijn recente boek met de provocerende titel ‘Der erste Single – Jesus der Familienfeind’ [de eerste single, Jezus de vijand van de familie] op sublieme wijze hoe Antonius de Grote – de vader van het Europese kloosterleven – zich uit een diep verlangen naar God in de Egyptische bergen terugtrok, vrij van het onophoudelijke gepraat van de mensen, die over alles een oordeel klaar hebben en het niet kunnen laten zich tegen anderen aan te bemoeien en met hun claims op de menselijke ziel. Zoveel indruk maakte Antonius ongewild dat hij naar steeds onherbergzamer

plaatsen moest vluchten, omringd als hij raakte door horden zoekende mensen, zoekend naar iets – zoekend naar innerlijke vrijheid, zoekend naar hun ziel die zo zwaar beladen was door het lege gepraat, de waan van de dag, een waan die wij tot vandaag de dag kennen wanneer wij naar de beurzen en de politieke partijen kijken. Zo talrijk waren ze, dat ze zich wel moesten organiseren, hun inkomsten en uitgaven beheren evenals hun innerlijke aanvechtingen – zozeer waren ze op zoek naar God in hun ziel, dat ze zich wel om de praktijk moesten bekommeren – want alleen in die praktijk, daar konden ze de innerlijke vrijheid van God vinden. Voor Zander is het duidelijk: de christelijke spiritualiteitstraditie is in zijn contemplatiefste momenten waarschijnlijk het meest praktisch georiënteerd. En dat contemplatie en actie allerm minst tegengesteld zijn, maar in hun uiteindelijke kern samenvallen – dat moet ik de meesten onder u toch niet meer uitleggen, denk ik zo. Die innerlijke, diepe samenhang tussen contemplatie en actie *is* de christelijke spiritualiteit – het *is* de christelijke manier van in de wereld te leven, die zich in oneindig vele vormen kon manifesteren, zo rijk en productief was deze ontdekking – iets dat in zoveel variaties uitwaaiert *kan niet anders dan* van goddelijke oorsprong zijn.

En dat plaatsen van bezieling altijd ook onherbergzaam zijn – onherbergzaam moeten zijn, ook dat hebben wij van Antonius geleerd. Het zijn niet de gemakkelijke wegen waarop wij harmonieus ons eigen innerlijk geluk zoeken, die naar de ziel leiden – vader Antonius heeft ons geleerd dat de weg van de contemplatie een weg bezaaid is met valkuilen, omdat de ziel die wij in onszelf zoeken, buiten in de weerbarstige wereld waart.

Vele eeuwen later dan, wij staan dan aan het begin van de moderne tijd, onze tijd – vinden wij dit inzicht terug bij Erasmus, die weliswaar onvriendelijke dingen heeft gezegd over de volgelingen van de Moderne Devotie, maar die in alles hun voorbeeldige leerling bleef – want ook voor Erasmus was de boodschap duidelijk: het kloosterlijke besef van contemplatie in actie, door in het verborgene op God gericht te zijn bijna ongewild aan een beter beheer van de wereld moeten werken, dat is eigenlijk de hele wereld. De hele wereld als één groot klooster – dat is het ideaal van de Moderne Devotie, de vrouwen en mannen die Geert Grote en Thomas a Kempis volgden, hier tussen Nijmegen, Deventer, Zwolle, Kranenburg en over de Weser tot in Hildesheim toe. De Moderne Devotie, dat was de beweging die onder de indruk van ingrijpende maatschappelijke veranderingen wel op zoek moest naar nieuwe vormen, afstand nam van vastgeroeste ideeën en structuren, op zoek naar innerlijke hervorming – niet om in het eigen ik te zwelgen, maar om in het harken van de tuin of het koken van de soep Christus uit te beelden, zelf zonder veel woorden de Bühne te worden waarop het provocerende verhaal van het Evangelie zich afspeelt. De Moderne Devotie, één van de oneindig vele vormen waarin het licht van de contemplatie door de kleuren van het dagelijkse leven zichtbaar kon worden, al met al zo'n 100 jaar lang.

Wees gerust, ik ga nu niet die hele geschiedenis doorlopen die u allen wellicht zo goed kent – ik had bijna gezegd, die u dank zij het werk van de onderzoekers van het Titus Brandsma

Instituut zo goed kent – ik ga niet ook nog eens in op de congregaties uit de 19de en 20ste eeuw, die ontstonden uit het diepchristelijke verlangen van de volksverheffing – die zonder het gepraat en zonder de gewelddadige fantasieën van Marx en zijn volgelingen – de mensen wilden bevrijden uit de grauwe banaliteit van het industriële kapitalisme, opnieuw een bevrijding die volgt uit het verlangen naar de stilte van de contemplatie. En ik ga ook niet vertellen over Titus Brandsma, die tere hoogleraar filosofie uit Nijmegen, die met teksten van Thomas van Aquino en Theresa van Avila in zijn boekentas krantenartikelen schrijvend met de trein door heel Nederland reisde om in donkere, onverwarmde parochiezalen te spreken, en die zijn leven veil had voor het verdedigen van de persvrijheid – toch een eerder seculiere waarde, zou ik zo denken – misschien kan alleen die mens echt seculier zijn die zo op God gericht is dat hij of zij er niet meer in het publiek over hoeft te spreken.

Kortom: maatschappelijke spiritualiteit is niets nieuws, vanuit christelijk oogpunt is het een pleonasme, zoiets als ‘ongetrouwde vrijgezel’ of ‘ronde cirkel’ .

Dit doet natuurlijk de vraag rijzen: waarom dan in 's hemelsnaam nog een project ‘maatschappelijke spiritualiteit’ ? Inderdaad moeten wij toegeven: in de 43 jaar van zijn bestaan heeft het Titus Brandsma Instituut eigenlijk uitsluitend aan maatschappelijke spiritualiteit gedaan. In de stilte van de studeerkamer wanneer onze mensen gebogen zitten over handschriften van Geert Grote op zoek naar schrijffouten, ontbrekende lidwoorden en tekstvarianten om ze aan een groter publiek bekend te maken, wanneer weer eens een artikel verscheen over Thomas a Kempis of afbeeldingen van Christus op de koude steen in een prestigieus Amerikaans tijdschrift, of dikke boeken schrijvend over het Evangelie van Lucas, of nieuwe categorieën bedenkend om de geestelijke weg te beschrijven – eigenlijk allemaal maatschappelijke spiritualiteit, wanneer het waar is wat ik zei over de christelijke spiritualiteit. Waarom dan met zoveel tromgeroffel nu ineens over maatschappelijke spiritualiteit gaan spreken?

Ik zie twee antwoorden op die vraag. Eerst een cultuurkritisch antwoord – want denken dat gericht is op God, is altijd kritisch van aard, het maakt altijd voorbehoud ten opzichte van wat de wereld ons als vanzelfsprekend voorhoudt: het is vandaag de dag nodig om opnieuw duidelijk te maken dat spiritualiteit altijd *maatschappelijk* betrokken is – en dus geen techniek tot een beter subjectief welbevinden, geen middel om relaxed naar het werk te gaan, geen opgaan in etherische gevoelens. Want spiritualiteit die op die manier begrepen wordt, houdt de wereld alleen maar klein, die bevestigt alleen maar de heerschappij van de beurzen en de dagelijks veranderende oneliners. Maar er is ook een tweede antwoord, dat volgens mij nog veel belangrijker is, want minder abstract en algemeen – omdat spiritualiteit vanuit christelijk perspectief *per se* maatschappelijk is, veranderen ook de vormen waarin zij in de samenleving werkzaam is. Woestijnmonniken werden karmelieten, moderne devoten werden reformatoren (of jezuïeten, u mag zelf kiezen), de geschiedenis van de geestelijke

weg is een geschiedenis met breuken, dramatische breuken zelfs, en bij iedere culturele storm die oude ordes wegveegden, wisten de mensen zich geen raad meer, zochten ze naar een nieuwe taal, creatieve denkvormen. Neen, niet iedereen, er is altijd ook de keuze van de resignatie of – een nog ergere variant daarvan een krampachtig vasthouden aan oude vormen – maar altijd weer ontstonden nieuwe vormen, meestal van onder op, zomaar tussen de mensen, de zoekende en verlangende mensen, de bezielde mensen – meestal op de meest onverwachte plaatsen en tijden. Ik weet het niet zeker maar uit de gesprekken die ik de afgelopen maanden heb gevoerd met mensen uit de meest uiteenlopende geledingen van de samenleving, hoor ik steeds meer bevestiging voor de intuïtie dat mensen stamelend en onbeholpen, en daardoor soms juist heel helder, de contemplatie in hun werk proberen uit te leggen – directeuren en managers, hoge en lage ambtenaren, studenten, leraars en juristen, of gewoon supporters van Sven Nijs langs het parcours van het Wereldkampioenschap veldrijden in Sankt-Wendel (en soms zelfs een hoogleraar) – steeds op momenten dat je het niet zou verwachten, en soms in woorden die je pas later begrijpt (hé, dat had Meister Eckhart of Cusanus wel kunnen zeggen, denk ik dan even, terwijl de renners twee ronden later weer eens voorbijflitsen). Of ineens begrijpen dat Anselmus met al zijn godsbewijzen wel heel erg lijkt op een manager van een grote multinational (in zijn tijd de enige multinational) die zijn hoofd breekt over de missie van zijn bedrijf – datgene waar het *uiteindelijk* en als enige om gaat.

Dat is de reden waarom dit project Maatschappelijke Spiritualiteit meer dan nodig is – omdat de spiritualiteit als contemplatie in de praktijk, de christelijke spiritualiteit – niet ophoudt omdat er minder mensen voor een bisschop knielen dan vroeger, of omdat er niet meer zo vanzelfsprekend over God wordt gesproken – omdat die bezieling gewoon doorgaat, al zien wij het nu even niet meer hoe het precies zit – misschien zien we het wel niet omdat we er te dicht op zitten? Of omdat we nog vastzitten aan beelden of woorden – ik weet het niet (daarom is het onderzoek nog nodig!).

Die bezieling gaat door – waarin die precies bestaat, is moeilijk voor eens en altijd vast te leggen – we zien haar soms op plaatsen of tijdstippen dat we haar niet verwachten, we vinden haar soms wanneer we er op hopen, en soms daardoor net niet. De christelijke spiritualiteit herkennen wij volgens mij daaraan, dat zij altijd een licht anarchistische trek heeft, zij zet de bestaande ordening op het verkeerde been, zonder haar omver te willen werpen, maar omdat zij op God gericht is – en soms zet zij haar eigen institutionele ordeningen op het verkeerde been – ook hier, niet om haar omver te werpen, maar om te laten zien dat het om iets anders gaat dan om wat we kunnen vastleggen – het volle leven is nooit vast te leggen, wij voelen ons klein wanneer wij dit ontmoeten, en juist daarom groot, maar niet wereldse zin, niet vanuit het menselijk opzicht.

Dat is de reden waarom het Titus Brandsma Instituut aan maatschappelijke spiritualiteit wil doen en gaat doen – een project dat door praktijkonderzoek wil luisteren naar wat wij nu

nog niet horen, wil zien wat wij nu nog niet zien – open staan voor onverwachte plekken van bezieling, dat als kruispunt tussen theorievorming en ervaringen uit dagelijkse en professionele praktijken wil bijdragen om op zoek te gaan naar die nieuwe taal – en dat vormend wil zijn, dat mensen uit de praktijk wil leren zien en luisteren, maar ook spreken – en dat is zo omdat het Titus Brandsma Instituut zich met deze opdracht begrijpt in de lange traditie van de ordes en congregaties, die eigenlijk nooit iets anders gedaan hebben dan theorievorming, praktijkonderzoek en vorming – helemaal in die lijn, maar geheel naar de voorwaarden van deze tijd. Daarom is aan het Titus Brandsma Instituut niets onmogelijk – behalve misschien cultuurpessimisme, het lamenteren over het verlies van oude vormen – want als men die oude vormen goed begrijpt, worden de nieuwe als vanzelf zichtbaar.

Tot slot wil ik nog iets zeggen over de muziek die u vandaag hoort – dat is niet zomaar een opluistering om het saaie programma wat luchtiger te maken – in de visie van het Titus Brandsma Instituut is ook het programma dat u vandaag – als een soort avant-première – hoort, een vorm van maatschappelijke spiritualiteit – het is een plaats van bezieling in het teken van Maria, de altijd stille, maar daarom niet minder soevereine getuige van de geschiedenis, die de bezieling met haar hele lichaam ervaart en draagt, niet voorop loopt en op de barricades staat, maar door zichzelf te zijn ‘machtigen van hun troon haalt, en eenvoudigen tot aanzien brengt’ . In de geschiedenis werd zij nooit net niet ernstig genoeg genomen, maar juist daardoor kon zij altijd zichzelf blijven, en het goddelijke in de wereld brengen – ik wil niet overdrijven, maar dat is ook een beetje wat onze drie kunstenaars van vandaag willen doen, met hun Maria-project – Peter van de Velde, organist van de kathedraal van Antwerpen – tot nader orde nog steeds het centrum van de wereld – Nadja Nevolovitsch met de viool en Wilfried van den Brande, voor wie de praktijk van het zingen de hoogste contemplatie is. Vanaf februari gaan zij met dit programma doorheen heel Europa trekken, plaatsen van bezieling zoekend, en bezieling brengend. Ik vind dat naar hen te luisteren ook al een daad van maatschappelijke spiritualiteit is, en niet zo’n geringe.